

Dr hab. Cecylia Leszczyńska
Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warszawski

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Krzysztofa Derejskiego
***Deprecjacja francuskich asygnat w latach 1789-1796: uwarunkowania ekonomiczno-
społeczne***
napisanej pod kierunkiem dr hab. Romana Macyry, prof. UAM

Cel i przedmiot pracy, hipotezy badawcze

Przedmiotem recenzowanej pracy jest proces deprecjacji francuskich asygnat w okresie 1789-1796. Stanowił on szczególny przypadek zjawisk inflacyjnych epoki nowożytnej, wygenerowanych przez rewolucję oraz towarzyszący jej chaos polityczny, fiskalny i gospodarczy. Skala deprecjacji asygnat oraz inflacji przerosła podobne doświadczenia z czasów Johna Lawa z lat 20. XVIII wieku. Bankructwo systemu Lawa opartego na emisji papierowego pieniądza wywołało długotrwałą niechęć Francuzów do eksperymentów monetarnych. Wybuch rewolucji w 1789 roku oraz konieczność znalezienia metod jej sfinansowania stworzyły klimat dla nowego wielkiego eksperymentu. Stały się nim papierowe asygnaty. Ten stworzony przez Zgromadzenie Narodowe instrument finansowy początkowo miał cechy papieru dłużnego (przypominał obligację bądź bilet skarbowy), w niedługim czasie stał się państwowym biletom pieniężnym. Mechanizm jego emisji doprowadził do wielkiej inflacji i strat, jakie ponieśli jego posiadacze.

Jak pisze we wstępie swojej pracy Krzysztof Derejski, zasadniczym jej celem jest „przedstawienie deprecjacji asygnat w latach 1789-1796 oraz wskazanie i omówienie czynników, które ją zdeterminowały, ze szczególnym uwzględnieniem uwarunkowań ekonomiczno-społecznych” (s. 7). Tak opisany cel pracy wskazuje na bardzo szerokie spektrum przyczyn, które zawierają się w sformułowaniu „uwarunkowania ekonomiczno-społeczne”. Nie wymienia się tu czynnika politycznego, ale on także zajmuje w pracy dużo miejsca.

Zamierzenia Autora konkretyzują cele szczegółowe: 1) identyfikacja czynników oddziałujących na kurs asygnat; 2) stworzenie zmiennej objaśnianej „deprecjacja” oraz zmiennych objaśniających, 3) skonstruowanie ekonometrycznych modeli deprecjacji w skali państwa francuskiego oraz jednego z departamentów; 4) weryfikacja statystyczna i merytoryczna modeli. Cel pierwszy ma w pewnym zakresie charakter odtwórczy, problematyka deprecjacji, jej przyczyn, mechanizmu oraz dynamiki została szeroko opisana przez

francuskich, ale też brytyjskich, amerykańskich czy innych badaczy (wyniki ich badań Autor szeroko przywołuje w swojej pracy). Zagadnienia te nie zostały natomiast wyczerpująco opisane w opracowaniach polskich, z tego też względu uznać należy przedłożoną pracę doktorską za pierwsze polskojęzyczne opracowanie, w którym zostały zebrane i dogłębnie przedstawione przyczyny deprecjacji francuskich asygnat.

Cele szczegółowe opatrzone numerami 3-4 dotyczące zbadania przyczyn deprecjacji za pomocą narzędzi statystyczno-ekonometrycznych uznać należy za oryginalne podejście do badanej problematyki. Wprawdzie w wielu zagranicznych opracowaniach ilościowe badania deprecjacji były podejmowane, jednak zazwyczaj ich autorzy skupiali się na mechanizmie inflacji (m.in. Barseghyan, Molinari, Velde, 2000; Brezis, Crouzet, 1995; Sargent, Velde, 1995. Te dwie pozycje znalazły się w bibliografii recenzowanej pracy, o inflacji pisali także np. Cutsinger, Ingber, Rouanet, Assignats or Death: Inflationary Finance in Revolutionary France, 2020).

Autor sformułował następującą hipotezę główną: „deprecjacja francuskich asygnat determinowana była przez ich emisję, sprzedaż dóbr narodowych, wprowadzenie powszechnego maksimum oraz działania wojenne prowadzone przez francuskie wojska rewolucyjne” (s. 7-8). Rozwijając hipotezę Autor sformułował cztery pytania, każde z nich odnosi się do wskazanych przyczyn deprecjacji asygnat (emisja, sprzedaż dóbr narodowych, cenowe maksimum, działania wojenne). W przypadku emisji i sprzedaży dóbr narodowych Autor pyta o ich wpływ na deprecjację, w przypadku cen maksymalnych i „zwycięstw” wojsk rewolucyjnych – o aprecjację. To drugie stoi w sprzeczności z brzmieniem hipotezy, iż ceny maksymalne i działania wojenne były determinantami deprecjacji, a nie aprecjacji. Nie wiem czy zapis tych pytań jest celowy (zaprzeczenie hipotezie), czy też Autor nie zauważył tej sprzeczności.

Wśród determinant deprecjacji nie znalazł się deficyt fiskalny. Niemożność pokrycia wydatków państwa dochodami (podatkowymi i pożyczkowymi) stała się główną przyczyną emisji asygnat, a wraz z pogłębianiem się deficytu emisja ta rosła. Autor pisze o tym w pracy, nie wiem dlaczego nie ujął tego w badaniu ilościowym.

Jeśli idzie o ocenę celu rozprawy, hipotezy i pytań podkreślić należy, że zaprezentowane spektrum zamierzeń badawczych jest bardzo szerokie. Jest ono zapewne efektem dążenia Autora do pokazania możliwie pełnego kontekstu polityczno-społeczno-gospodarczego deprecjacji asygnat. Praca zawiera zatem opis sytuacji gospodarczej i fiskalnej przed rewolucją i w jej trakcie, kontekst polityczny (pojawia się w treści, szeroko opisany został w jednym z

załączników), decyzje i motywacje głównych aktorów opisywanych wydarzeń itd. Dzięki temu czytelnik otrzymał wyczerpujący obraz badanej tematyki.

Metoda badawcza

W celu realizacji wskazanego celu pracy Autor zastosował metodę badawczą właściwą dla prac historycznych, polegającą na analizie źródeł z epoki (stanowią je głównie akty prawne oraz dokumenty ciał prawodawczych) oraz bardzo szerokiej literatury przedmiotu. Bibliografia jest imponująca. Wykorzystane w pracy źródła Autor poddał krytycznej ocenie, w sposób poprawny i wyczerpujący skonfrontował ze sobą wyniki badań różnych autorów. Dostrzegalna jest skrupulatność Autora w gromadzeniu materiału źródłowego, dociekliwość w drażeniu tematu, powściągliwość i ostrożność w formułowaniu wniosków. Wszystko to wskazuje na dojrzałość badawczą oraz poprawne opanowanie warsztatu naukowego.

Jednocześnie chciałabym zwrócić uwagę na pewne mankamenty. Chodzi o przesycenie treści faktografią wydarzeniową, opis w wielu miejscach ma wręcz charakter mikrograficzny. Jest to szczególnie widoczne w rozdziałach pierwszym, drugim i trzecim, w mniejszym stopniu w rozdziale czwartym. Dążenie do pokazania i wyjaśnienia „wszystkiego” (także aspektów mających dalece pośredni związek z celem pracy), spowodowało pojawienie się licznych wątków pobocznych. Uważam, że właściwsze byłoby zastosowanie ujęcia problemowego, z przyjęciem perspektywy badawczej szerzej korzystającej z dorobku ekonomii. Temat pracy znakomicie się do tego nadaje. Perspektywa ta stosowana jest szeroko w wielu pracach dotyczących ekonomiczno-monetarnych aspektów rewolucji francuskiej m.in. E. N. White, *The French Revolution and the Politics of Government Finance, 1770–1815* (2009); F. Velde, *Macroeconomic Features of the French Revolution* (rozdział w książce pod red. T. Sargenta, *Rational Expectations and Inflation*, 2013); T. Sargent, *The Macroeconomic Causes and Consequences of The French Revolution* (1991).

Druga grupa metod zastosowanych w ostatnim rozdziale pracy opiera się na narzędziach ekonometryczno-statystycznych. Służą one określeniu wagi wpływu poszczególnych zmiennych (emisja, maksimum cenowe, sprzedaż dóbr i działania wojenne) na deprecjację asygnat w dwóch ujęciach: w skali całego państwa oraz w jednym z departamentów. Dzięki złożonemu instrumentarium Autor przeprowadził dogłębną analizę przyczynowo-skutkową dynamiki deprecjacji. Metody ilościowe zostały użyte poprawnie, żałować jedynie należy, że Autor nie spróbował zastosować więcej zmiennych objaśniających. W szczególności chodzi o wspomniany deficyt fiskalny, stopę inflacji i bardziej trudne do uchwycenia oczekiwania

inflacyjne. Mechanizm inflacji ma tę właściwość, że wraz rosnącą stopą inflacji konieczna staje się coraz większa podaż pieniądza do obsłużenia obrotów handlowych (przerwać tę zależność może podjęcie działań antyinflacyjnych). Wraz z rosnącą inflacją, rosną też oczekiwania inflacyjne, tworząc „zabójczy” mechanizm pobudzania wzrostu cen.

Dodam, że statystyki inflacyjne są dostępne dla badanego okresu. Zostały zbudowane po tym, jak w 1798 roku rząd centralny nakazał władzom lokalnym we wszystkich departamentach skonstruowanie tabel deprecjacji asygnat w oparciu o ruch cen towarów i w relacji do złota począwszy od 1789 roku. Wskaźniki te miały być użyte do restrukturyzacji długu publicznego, jak również przeliczenia zobowiązań nominowanych w asygnatach na ekwiwalent kruszcowy. By zbadać ruch cen władze departamentalne konstruowały „koszyki” towarowe (nie zawsze takie same) wyrażone w asygnatach, rejestrowały także wartość asygnat w stosunku do kruszcu. Zbudowane w ten sposób wskaźniki nie są doskonałe, ale pozwalają odtworzyć procesy inflacyjne. Owa „niedoskonałość” wynikała z kilku okoliczności: ceny nie do końca miały charakter rynkowy z powodu stosowania maksimum cenowego i kontroli obrotów; kursy asygnat były zawyżone z powodu obowiązku ich przyjmowania oraz kursu przymusowego w stosunku do złota. Ponieważ już przed rewolucją ceny towarów w regionach znacznie się różniły, ich dynamika w latach 1789-1796 mogła być także wypadkową czynników lokalnych.

Podsumowując: przeprowadzoną analizę ilościową uznaję za istotny wkład Autora do badań dotyczących mechanizmu deprecjacji asygnat i procesów monetarnych towarzyszących francuskiej rewolucji.

Struktura pracy

Praca składa się z pięciu rozdziałów, ma strukturę rzeczowo-chronologiczną. Rozdział pierwszy przedstawia sytuację fiskalną i system monetarny Francji w okresie przedrewolucyjnym. Rozdział ten przekracza 50 stron. Moim zdaniem jest zbyt rozległy, niepotrzebne są podrozdziały 1.1. – 1.3., wystarczyłoby syntetyczne przedstawienie sytuacji finansowej w okresie bezpośrednio poprzedzającym rewolucję.

Rozdział drugi nosi tytuł „Emisja asygnat – quasi papierowego pieniądza w czasie rewolucji francuskiej”, liczy ponad 40 stron. Składa się z dwóch podrozdziałów.

Podrozdział 2.1. zatytułowany „Stany Generalne” przedstawia dyskusję dotyczącą reform finansowych, przeprowadzoną podczas zwołanych w maju 1789 roku Stanów Generalnych. Zaproponowany tytuł jest niefortunny, powinien oddawać zawartość podrozdziału wskazaną wyżej (np. kryzys finansów państwa i debata Stanów Generalnych w maju 1789 roku). Treść podrozdziału w 80-90% nie ma bezpośredniego związku z celem pracy.

Podrozdział 2.2. opatrzony tytułem „Emisja asygnat” liczy prawie 30 stron, zawiera opis okoliczności wprowadzenia asygnat, a następnie ich emisji do 1796 roku. W treści pojawiają się również wątki dotyczące Kasy Dyskontowej, której poświęcono więcej miejsca w podrozdziale 4.1. Sposób przedstawienia genezy asygnat, a następnie procesu ich emisji nie jest przejrzysty, rzeczy ważne „przetykane” są drugorzędnymi detalami. Emisję asygnat rozczłonkowano na wiele tabel, które można skondensować, dzięki temu tekst stałby się bardziej czytelny.

Zabrakło w tym miejscu pogłębionego wyjaśnienia natury asygnat: do kiedy i w jakim zakresie miały one cechy papieru wartościowego (obligacji, biletu skarbowego), od którego momentu stały się *fiat money*. Autor na s. 84 pisze, że od kwietnia 1790 roku stały się „pieniądem papierowym”, w kolejnym zdaniu dodając, że nadal były oprocentowane (oprocentowanie obniżono z 5% do 3%). Utrzymanie oprocentowania wskazuje, że zachowały cechy biletu skarbowego. Oprocentowanie zniesiono we wrześniu 1790 roku, ale czy dotyczyło to nowych emisji, czy też poprzednich? Jakie były przesłanki tej decyzji? Czy od tego momentu asygnaty miały w pełni cechy powszechnego środka płatniczego? Czy przesądzała o tym tylko likwidacja oprocentowania, czy też wprowadzanie coraz niższych nominałów, a może inne okoliczności? Szerszego wyjaśnienia wymagała także umarzanie (niszczenie) asygnat.

Na s. 85 pojawia się wzmianka o biletach Kasy Dyskontowej, należałoby wskazać ich cechy i zasady emisji. Czytelnik zapewne nie skojarzy tej instytucji z Kasą Dyskontową, o której wzmiankowano na s. 51 i 53 (wzmianka o Kasie na s. 53 pojawia się w kontekście udzielania pożyczek państwu).

W ramach podrozdziału 2.2. został wyodrębniony punkt 2.2.1. „Śmierć asygnat” liczący 2,5 strony. To wyodrębnienie jest niepotrzebne. Alternatywnie należało nadać numerację 2.3, choć podrozdział byłby – na tle pozostałych – bardzo krótki.

Na koniec jeszcze jedna uwaga: tytuły podrozdziałów 2.1. i 2.2. nie korespondują ze sobą, byłoby lepiej gdyby miały charakter problemowy.

Rozdział trzeci „Deprecjacja asygnat na rynkach lokalnych” odnosi się do procesu spadku wartości asygnat w latach 1790-1796. Wydaje się, że sformułowanie „na rynkach lokalnych” jest zbędne, wprowadza sugestię, jakoby istotą pracy miała być analiza deprecjacji jedynie w ujęciu regionalnym.

Rozdział dzieli się na dwa podrozdziały. Podrozdział 3.1. opisuje tablice deprecjacyjne – zbudowane przez władze departamentalne po 1798 roku. Pokazują one spadek wartości asygnat w relacji do kruszcu, czyli kurs asygnat, a także spadek ich siły nabywczej w stosunku do

towarów, czyli inflację. Podrozdział 3.2. przedstawia w postaci wykresów i map natężenie deprecjacji w latach 1789-1796. Zaprezentowane statystyki są bazą danych dla badania ekonometrycznego przeprowadzonego w rozdziale piątym.

Rozdział czwarty nosi tytuł „Deprecjacja asygnat – analiza przyczyn”. Rozdział jest bardzo obszerny, ma objętość ponad 70 stron, składa się z czterech podrozdziałów.

Podrozdział 4.1. nosi dziwny tytuł „Rola podaży pieniądza”. W punktach 4.1.1. oraz 4.1.2. pokazuje składniki obiegu pieniądza – obok asygnat na rynku obiegały bilety zaufania i fałszywe asygnaty, ale ich udział w obiegu ogółem był nieznaczący, w dalszej analizie nie jest brany pod uwagę. Kolejny punkt 4.1.3. nosi tytuł „Wzrost cen w latach 1790-1795 a deprecjacja asygnat”. Konstrukcja podrozdziału 4.1. jest nie do końca właściwa. Jak rozumiem intencją Autora było przedstawienie wpływu rosnącego obiegu asygnat na ich deprecjację, tymczasem wtłoczono tu treści, które zamazują ów podstawowy problem. Wydaje się, że strukturę podaży pieniądza należało zasygnalizować w rozdziale drugim, z kolei kwestię wzrostu cen i deprecjacji umieścić w podrozdziale 3.3. „Deprecjacja asygnat”, albo wprowadzić dodatkowy podrozdział 3.4.

Podrozdział 4.2. „Zabezpieczenie asygnat w dobrach narodowych” nawiązuje do drugiego celu szczegółowego, tj. deprecjacja asygnat a sprzedaż dóbr narodowych. Analogicznie rzecz się ma z: podrozdziałem 4.3. „Obrona asygnat – wybrane przykłady” (tutaj nawiązanie do cenowego maksimum, ale także zakazu handlu monetami kruszcowymi); z podrozdziałem 4.4. „Działania wojenne a kurs asygnat”. W podrozdziałach tych szczegółowo opisano procesy sygnalizowane w tytułach, części treści jest moim zdaniem zbędna. Dla przykładu nie są potrzebne informacje o nabywcach sprzedawanych nieruchomości (s. 183-185), a także detaliczny opis cen maksymalnych i maksimum, łącznie z tekstem piosenki na s. 209. W podrozdziale o działaniach wojennych pojawiają się wykresy ilustrujące deprecjację asygnat, które występują w podobnej postaci w innych częściach pracy. Ponadto zasadne byłoby połączenie tabel 63-65, dane w jednej tabeli dałyby obraz bardziej wymowny, niż rozproszenie danych w trzech tabelach.

Ostatni rozdział piąty nosi tytuł „Deprecjacja asygnat – analiza ekonometryczna” ma objętość 36 stron. Dzieli się na trzy podrozdziały: 5.1. „Metoda badawcza”, 5.2. „Ekonometryczny model deprecjacji asygnat we Francji w latach 1791-1794”, 5.3. „Ekonometryczny model deprecjacji asygnat w departamencie Bouches du Rhone w latach 1791-1795”. Ten sam schemat analizy zastosowano dla dwóch ujęć przestrzennych (cały kraj i

jeden z departamentów), w nieco odmiennych przedziałach czasu, co wynikało z ograniczeń danych.

Zakończenie zestawia wyniki przeprowadzonej analizy i wnioski z niej wypływające. Jako oryginalne należy uznać wyjaśnienie przyczyn przejściowych aprecjacji asygnat w okresie 1792-1793. Jeżeli idzie o hipotezę badawczą, przeprowadzone badanie pozwoliło na pozytywne jej zweryfikowanie, acz z pewnymi odstępstwami w przypadku badanego departamentu. Autor sformułował też postulaty badawcze i potencjalne kierunki przyszłych studiów dotyczących procesów inflacyjno-deprecjacyjnych w czasie rewolucji francuskiej.

Odrębną część pracy (i bardzo obszerną objętościowo) stanowią załączniki. Pierwszy nazwany suplementem nosi tytuł „Tło polityczne i militarne towarzyszące deprecjacji asygnat”, przedstawia polityczno-wojskową historię rewolucji. Moim zdaniem suplement ten jest zbędny, jego synteza powinna znaleźć się w tekście głównym, być może w podrozdziale 4.4. (albo w rozdziale pierwszym). W Aneksie 1 zamieszczono fotografie wybranych dokumentów i asygnat, w Aneksie 2 „Mapy i wykresy” – rysunki pokazujące kurs asygnat we wszystkich departamentach, a w Aneksie 3 „Deprecjacja asygnat w Bretanii...” – mapki pokazujące „natężenie” deprecjacji w wybranych miesiącach okresu 1791-1795. Ostatni aneks 4 zawiera „Protokół z prac nad tablicą deprecjacyjną w departamencie Calvados” w języku francuskim i polskim. Nie wiem czy potrzebny jest Aneks, podobnie Aneks 4.

Pracę doktorską zamykają spisy źródeł drukowanych i archiwalnych, literatury (ok. 250-260 pozycji) oraz tabel (90), wykresów (134), map (25) i fotografii (8). Zwraca uwagę olbrzymia bibliografia, przeprowadzenie kwerendy i przeglądu tak licznych źródeł było niewątpliwie przedsięwzięciem wymagającym wielkiego wysiłku i wielu, wielu godzin pracy. Łączna objętość rozprawy to 404 strony. Istotną jej część (około 80 stron) stanowią załączniki.

Uwagi szczegółowe

Recenzowana rozprawa została napisana starannie pod względem językowym i edycyjnym: dopracowana jest redakcja, przypisy, odwołania i omówienia. W wielu miejscach Autor przywołuje cytaty i omówienia w języku francuskim. Jest to z jednej strony walor pracy, z drugiej zbyt duża ich ilość przygniata pracę, rozbija ciągłość i spójność wywodów. Wiele przywołań jest po prostu zbędnych (zwłaszcza wystąpienia polityków podczas debat, ich opinie itd.). Imponujący jest materiał statystyczny, który został zaprezentowany w tabelach, na wykresach i mapach. Tutaj – podobnie jak z francuskojęzycznymi „wtřętami” – jest przesyt informacji, te same dane podawane są w różnych ujęciach (wykres/mapa; tabela/mapa). Część

tabel należałoby połączyć (np. te dotyczące emisji asygnat w kolejnych miesiącach w kolejnych latach). Jak wspomniałam w uwagach w pierwszej części recenzji „detailedness” narracji i prezentacji zamazuje często wątki istotne dla celu pracy.

Przy generalnie pozytywnej ocenie formalnej, językowej i edycyjnej, wynotowałam szereg drobnych zastrzeżeń i uwag, poniżej wskazałam ważniejsze z nich.

Autor ma wyraźną skłonność do długich, ciągłych wywodów, „nie lubi” akapitów, które przecież strukturyzują treść i czynią ją bardziej przejrzystą, ponadto ułatwiają lekturę i pozwalają dostrzec ciąg i sposób rozumowania autora.

Na s. 29 Autor pisze o finansistach ściągających podatki, zapewne chodzi o poborców/intendentów podatkowych (o mniej lub bardziej określonych uprawnieniach).

W tabl. 4 oraz w wielu innych tabelach (ale także w tekście wielu podrozdziałów) Autor używa zapisów liczb bezwzględnych z czterema-sześcioma zerami. Jest to zapewne efekt zapisywania danych podanych w źródłach w milionach: np. w tabl. 4. na s. 30 mamy 461 000 000 liwów, 505 000 000 liwów itd. Jest to zapis nieprawidłowy, przecież podane kwoty ryczałtu nie wynosiły 461 000 000 liwów, ale w zaokrągleniu 461,0 tys. liwów.

Na s. 35 jest tytuł tabeli „Zmiany wagi ludwika...” – chodzi zapewne o luidora (Louis d'or).

Na s. 71 pojawia się słowo „kajet”, jest to spolszczenie *cahier* (zeszyt); kajet jest kolokwializmem, nie powinno się go używać w pracy naukowej. Charakterystyki zawartości „zeszytów” na s. 74-78 są zbędne (a na pewno zbyt szczegółowe).

Na s. 86-91 cytaty w języku francuskim zbyt rozległe, rozbijają tekst, wystarczyłyby omówienia i krytyczna analiza.

Na s. 98 i nast. są kolejne tabele z emisjami asygnat, powinny być połączone, plusem takiego działania byłoby syntetyczne pokazanie wzrostów emisji, jej struktury, zmian nominalów. Uwaga techniczna: w komórkach tabel (w pierwszym wierszu) powinno być wskazane czy chodzi o liczbę nominalów, czy o wartość emisji (w liwach/mln liwów). W tabl. 27, 28 i 32 Autor sumuje jeden wiersz! Cały ten fragment pracy przypomina raczej kronikę emisji, niż jej analizę.

Na s. 119-121 pokazano statystyki kursu dla tego samego okresu, można wykresy połączyć by uchwycić różnice notowań. Uwaga dotycząca nomenklatury: Autor stosuje w tytułach wykresów określenia kurs/deprecjacja, należałoby wyjaśnić sens ówczesnej deprecjacji i kursu pieniądza. Współcześnie deprecjacja oznacza obniżenie kursu waluty w systemie płynnych kursów walutowych; deprecjacja asygnat oznaczała spadek ich kursu/wartości w stosunku do waluty kruszcowej, stąd na osi pionowej zamieszczonych w

pracy wykresów liczba 100 oznacza równowartość asygnaty i kruszcu w momencie „startu” czyli 1789 r. (tabele deprecyjne). Należałoby przy pierwszym rysunku wyjaśnić co oznacza liczba 100 na osi pionowej (100 liwrowa asygnata miała formalnie siłę nabywczą równą 100 liwrom w monecie kruszcowej, w kolejnych miesiącach i latach wartość asygnaty spadała). Dla takich sytuacji stosowane było określenie *agio*: równe formalnie nominały pieniądza papierowego i kruszcowego miały różną siłę nabywczą, wynikającą z jej spadku w przypadku pieniądza papierowego). Np. na s. 119 Autor pisze, że wykres 9 przedstawia cenę luidora w złocie, z wykresu wynika, że cena luidora spadała; w rzeczywistości wykres pokazuje wartość (kurs) asygnaty, cena luidora wyrażona w asygnatach rosła.

Wykres ze s. 131 jest powtórzony na s. 160.

Na s. 134 i następnych są mapy z tytułami „Departamentalna...”, lepiej brzmiałoby sformułowanie „Deprecjacja według departamentów...”. Ponadto pod mapkami powinien znaleźć się opis legendy.

Na s. 166 w tabl. 53 jest „liczba emitowanych biletów”: co ona oznacza? Liczbę nominałów? Liczbę emisji? Kwotę?

Na s. 173 pojawia się ciekawy wątek: czy to wzrost emisji asygnat powodował wzrost cen, czy też wzrost cen powodował wzrost emisji asygnat. Wskazane rozwinięcie tego zagadnienia.

Na s. 191 czy chodzi o wartość realną czy o cenę realną? To nie to samo.

Na s. 196 pojawia się wzmianka o systemie podwójnych cen, dlaczego dopiero w tym miejscu? To podstawowa cecha „czarnego rynku”, który rozwija się w warunkach stosowania cen maksymalnych czy reglamentacji.

Podsumowanie

Recenzowana rozprawa doktorska jest kompletnym i oryginalnym dziełem pokazującym monetarny eksperyment francuskiej rewolucji, jaki stanowiły asygnaty emitowane w latach 1789-1796. Stanowi ona istotny wkład do historiografii gospodarczej, w polskiej przestrzeni badawczej ten arcyciekawy i ważny z punktu widzenia historii monetarnej i historii gospodarczej problem pojawiał się w syntezach historii gospodarczej, w monografiach historii Francji czy w syntezach historii pieniądza. Brakowało całościowego i kompletnego spojrzenia na francuskie asygnaty. Praca Krzysztofa Derejskiego lukę tę wypełnia. Bardzo rzetelnie pokazuje proces emisji asygnat, okoliczności go powodujące, determinanty spychania wartości asygnat w dół, z krótkimi aprecjacyjnymi interwałami. Deprecjację Autor pokazał w skali

makro i ujęciu regionalnym (według departamentów), wykonując gigantyczną pracę z gromadzeniem, przetwarzaniem i edytowaniem danych. Istotną wartość dodaną rozprawy stanowi rozdział empiryczny, w którym proces deprecjacji asygnat poddano badaniu ekonometrycznemu, w celu wskazania znaczenia czterech determinant (emisja, maksimum cenowe, sprzedaż dóbr narodowych, czynnik militarny – zwycięstwa militarne). Badanie to stanowi chyba najbardziej oryginalną część pracy.

Konkluzja

Ustawa o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r. z późn. zm. stanowi, że „Rozprawa doktorska (...) powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne dokonanie artystyczne oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej” (art. 13 ust. 1 ustawy, Dz. U. nr 65, poz. 595 z późn. zm.). **Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Krzysztofa Derejskiego spełnia powyższe warunki. W świetle powyższego wnoszę o dopuszczenie jej do publicznej obrony.**

Warszawa, 29. 08. 2022 r.

